

УДК 37.013.42:159.964.21

РОЗУМІННЯ ВЧИТЕЛЕМ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЯК ФАКТОР ВИРІШЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Ярослав Л. О., Баглай А.

У статті здійснено аналіз сучасного стану проблеми конфлікту в контексті педагогічної взаємодії, визначаються типи конфліктних ситуацій у навчально-виховному процесі, розглядаються можливі шляхи вирішення конфліктних ситуацій між учителями та учнями підліткового віку. Зроблено узагальнення існуючих наукових досягнень стосовно проблеми розуміння учителем особистості учня та головних факторів, які обумовлюють усвідомлення психологічного змісту останнього.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, конфліктна ситуація, учитель, підлітки.

В статье проанализировано современное состояние проблемы конфликта в контексте педагогического взаимодействия, определены типы конфликтных ситуаций в учебно-воспитательном процессе, рассматриваются возможные пути разрешения конфликтных ситуаций между учителями и учениками подросткового возраста. Произведено обобщение существующих научных достижений в области проблемы понимания учителем личности ученика и главных факторов, которые обуславливают осознание психологического содержания последнего.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, конфликтная ситуация, учитель, подростки.

In the article an analysis of the modern state of the problem of conflict is carried out in the context of pedagogical interaction; types of conflict situations in the teaching and educational process are determined; possible ways of resolving conflict situations between teachers and adolescent students are examined. Generalization of existent scientific achievements pertaining to the problem of teacher understanding of the student's personality and of the main factors conditioning the awareness of its psychological content is carried out.

Key words: pedagogical interaction, conflict situation, teacher, teenagers.

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває дедалі більшої гостроти та актуальності. На думку низки вчених (І. О. Вахоцька, В. М. Кушнірюк, Т. В. Скутіна, О. М. Гуменюк та ін.), особливо складними та напруженими є стосунки між учителями та учнями підліткового віку. Відсутність у вчителів інтересу до особистості підлітка, небажання та невміння пізнати його внутрішній світ, нерозуміння його актуальних потреб, невизнання стрімко зростаючого рівня самостійності призводить до появи різного роду конфліктів (С. В. Кондратьєва, Н. В. Кузьмін). У зв'язку з цим особливого значення набуває розгляд психологічних особливостей розуміння вчителем особистості учня підліткового віку як фактора подолання негативних проявів конфліктних взаємовідносин.

В ході теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що розуміння вчителем особистості учня є одним із важливих чинників, який дозволяє конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації. На думку української дослідниці О. М. Гуменюк, розуміння вчителем учня підліткового віку виявляється у:

- пізнанні особистості учня (знанні провідних психологічних особливостей розвитку учня-підлітка);
- виявленні провідних цілей та мотивів поведінки учня;
- встановленні зв'язків між вчинками та особистістю учня в цілому;
- об'єктивності суджень;
- вмінні бачити приховані резерви розвитку учня;
- вмінні проектувати (прогнозувати) подальший розвиток його особистості [3].

Взаєморозуміння педагога з учнем, на думку білоруських вчених С. В. Кондратьєвої, Л. А. Семчук, може здійснюватись на різних рівнях: чуттєвому, логічному, афективному [7]. Досягнення взаєморозуміння вчителя і учнів залежить від низки факторів: характеру ставлення учнів до спільної з учителем діяльності (цілей, змісту, способів і форм організації результатів), до педагогів, що взаємодіють з ними, до інших учнів, до самих себе; ставлення вчителів до спільної діяльності, до міжособистісного спілкування, до самих себе, до своїх колег, до школярів; соціально-психологічних явищ і процесів, які супроводжують діяльність вчителів та учнів, їх міжособистісне спілкування та взаємодії.

В ході аналізу літератури нами з'ясовано, що головними показниками взаєморозуміння вчителів та учнів підліткового віку, що зумовлюють безконфліктні міжособистісні взаємовідносини, є: здатність до емпатії, розуміння та пізнання вчителем особистості учнів. Для виявлення особливостей розуміння вчителем особистості підлітка нами проведено емпіричне дослідження, в ході якого було використано низку наступних методів та методик:

1. Метод анкетування, спрямований на встановлення типів та причин виникнення конфліктів між учителем та підлітками.

В ході проведеного анкетування нами було встановлено, що перше місце (понад 60 %) за частотою прояву належить конфліктам поведінки, що виникають з приводу порушення підлітками правил поведінки на уроках (запізнення, пропуск уроків, порушення дисципліни на уроці). Друге місце належать ситуаціям (або конфліктам) діяльності, що виникають з приводу невиконання учнем навчальних завдань на уроці (56 %), необ'єктивного оцінювання (понад 50 %), незрозумілого пояснення вчителями навчального матеріалу (45 %). Також велика кількість досліджуваних (59 %) вважають причиною своїх непорозумінь з учителями "нецікаві та нудні уроки" – це пов'язано із зниженням мотивації до навчання підлітків, а також можливо з тим, що вчителі не можуть зацікавити учнів. Конфліктам у сфері емоційно-особистісних відносин належить третє місце в даному рейтингу.

2. Для визначення репертуару поведінкових тенденцій вчителів та учнів у конфліктних ситуаціях нами було використано методіку К. Томаса в адаптації Н. В. Гришиної. Результати вивчення домінуючої стратегії поведінки в конфліктній ситуації за методикою К. Томаса представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
Вчителі	7,6 %	19,2 %	21 %	21,2 %	21 %
Учні	19 %	18,8 %	16 %	17,8 %	17,4 %

За результатами дослідження було виявлено, що переважаючою стратегією поведінки в конфліктних ситуаціях для 21,3 % вчителів є стратегія "уникнення". Така стратегія поведінки в конфлікті є досить непродуктивною, оскільки, реалізуючи її, жодна зі сторін не досягає успіху. Ухилення від конфлікту може привести до його ескалації, позаяк проблема не вирішується та учасники конфлікту залишаються незадоволеними. Вагома представленість даної стратегії в репертуарі поведінки вчителів може бути пов'язана з явищем конфліктофобії, пов'язаному з притаманними буденній свідомості негативними установками по відношенню до конфлікту, за якими стоїть страх перед його руйнівним впливом, через що конфлікт сприймається вчителями як деструктивне явище, загроза власному благополуччю. Тому здебільшого вчителі обирають пасивний стиль поведінки, ігноруючи конфлікти. Друге місце за вираженістю поділяють стратегії пристосування (21 %) та компромісу (21 %). Сприятливим фактором можна визнати й те, що у 19,2 % вчителів переважає "співробітництво" як найбільш конструктивна стратегія поведінки в конфлікті. Стратегія "суперництво" у виборах респондентів отримала останнє місце (7,6 %).

Аналізуючи результати тесту К. Томаса, проведеного з підлітками, можна говорити про наступні тенденції: домінуючою стратегією поведінки підлітків у конфлікті є суперництво (19 %), на другому місці у відсотковому еквіваленті –

співробітництво (18,8 %), на третьому місці – уникнення (17,8 %), на четвертому – пристосування (17,4 %) і на останньому місці компроміс – всього 16 %.

В ході дослідження встановлено, що стратегії поведінки в конфліктах у вчителів на різних етапах професійного становлення є досить відмінними. Результати відсоткового розподілу рівня вияву стратегій поведінки вчителів в педагогічних конфліктах представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Учителі	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
До 35 р.	1,8 %	6,8 %	7,2 %	8,2 %	7,2 %
36–50 р.	2 %	6,4 %	8 %	7 %	6,6 %
50–60 р.	3,8 %	6 %	5,8 %	6 %	7,2 %

У вчителів віком до 35 років стратегія "співробітництва" як найбільш продуктивна реалізується в конфліктах найчастіше в порівнянні з іншими віковими групами, її обирає 6,8% респондентів. Це вказує на готовність молодих учителів-початківців до відкритого обговорення проблем та глибокого проникнення в потреби іншого в конфліктних ситуаціях, готовність до розуміння іншого, сформованість активної, суб'єктної позиції в конфлікті. Тоді як вираженість даної стратегії помітно спадає у вчителів з великим професійним стажем (50–60 р.), на що впливає низка факторів: процес професійної деформації особистості фахівця, професійного вигорання тощо. У даної групи вчителів відмічається тенденція до домінування пасивного стилю пристосування в конфліктах (або уникнення) – 7,2 %.

3. Аналізуючи результати рівня розвитку емпатійності вчителя за методикою І. М. Юсупова, можна відмітити, що з 15 вчителів – 4 вчителів має дуже високий рівень емпатії, 8 – високий, 1 – середній, 2 вчителів – низький рівень емпатії. Вчителі віком 35 років мають найбільший відсоток прояву високого рівня розвитку емпатії. Вчителі з найбільшим професійним стажем певним чином варіюють в рівні вираженості емпатії, для них характерний як високий, середній, так і низький.

4. Аналіз результатів проведення опитувальника С. В. Кондратьєвої для визначення рівня розуміння вчителями особистості учнів дозволив встановити, що більше половини вчителів (55 %) мають середній рівень здатності до розуміння підлітків, більше третини респондентів (34 %) мають низький рівень і лише 11 % вчителів мають високий рівень здатності до розуміння особистості учнів. Нами встановлено наявність статистично значущого зв'язку ($\leq 0,5$) між високим рівнем розуміння вчителем особистості учнів підліткового віку та високим рівнем розвитку здатності до прояву емпатії. Такі вчителі оцінюють учнів за їх вчинками, а не за своїми власними враженнями, вони виявляють емоційні прояви в спілкуванні, чуйні, тактовні, сприймають учнів об'єктивно. Учні до таких вчителів готові звернутись за порадою, тому що впевнені в тому, що вони отримають дружню підтримку, розуміння та не зустрінуть опору й звинувачень. Вчителі з низьким рівнем розуміння мають також і низький або дуже низький рівень здібностей до емпатій, і як результат, труднощі у встановленні контактів з учнями, не знаходять взаєморозуміння, вони центровані на собі, вразливі до критики. Отже, можемо зробити висновок про те, що сформованість у вчителя певного рівня розуміння особистості учня обумовлюється сформованістю такої особистісної властивості вчителя, як емпатія.

Нами було встановлено, що незалежно від віку та педагогічного стажу вчителя при високому рівні розуміння ним особистості підлітка найчастіше використовується тактика співробітництва і взагалі не використовується тактика суперництва. Це говорить про те, що необхідною умовою конструктивного вирішення конфліктів є сформованість у вчителя здібності до розуміння особистості учня підліткового віку.

Таким чином, важливою умовою ефективного міжособистісного спілкування є розуміння вчителем особистості учня-підлітка, головними показниками якого є здатність до емпатії, пізнання особистості учнів. Формування у педагога

здатності до розуміння особистості учня приводить до вибору продуктивних стратегій поведінки в конфлікті і, як результат, конструктивного розв'язання педагогічних конфліктів.

Література

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М., 2000. – 288 с.
2. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2002. – 134 с.
3. Гуменюк О. М. Конфліктні взаємовідносини між вчителями та учнями підліткового віку / О. М. Гуменюк // Психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. – Вип. 4 (7). – С. 195–200.
4. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2004. – 400 с. : илл. – (Серия "Практикум по психологии").
5. Кондратьева С. В. Понимание учителем личности учащегося / С. В. Кондратьева // Вопросы психологии. – 1980. – № 5. – С. 143–148.
6. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. – М., 1991. – 200 с.
7. Семчук Л. А. Понимание учителем ученика и самого себя в конфликте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Семчук Л. А. – Мн., 1992. – 185 с.